

Josip Bratulić

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti
Zrinski trg 11, HR-10000 Zagreb
bratulic@gmail.com

HRVATSKA ĆIRILICA KAO POSLOVNO PISMO

Iako je prevladavalo, s pravom, mišljenje da je prvo slavensko pismo glagoljica, o čemu postoje brojni dokazi, spomenici najranije slavenske pismenosti sačuvani su i na ćirilici. Autor smatra da je ćirilica, upravo grčko pismo prilagođeno slavenskim glasovima, nastala već za Metodova života, kad je odabrao tri skoropisca koji su preveli cjelokupni biblijski korpus. Da bi skoropisci mogli uspješno obaviti posao, morali su odabrati pismo kojim su mogli zabilježiti biblijske tekstove po diktatu sv. Metoda. To je moglo biti samo grčko pismo. Kad su prognani Metodovi učenici pristigli na bugarski dvor, bugarski je knez Boris između dva pisma izabrao ono koje mu je tada bilo bliže. U ranoj bugarskoj pismenosti stoga je snažno u tom ranom razdoblju prisutno ne samo glagoljično, već i ćiriličko pismo.

Za razliku od drugih europskih naroda i njihove pisane kulture, koja je uglavnom jednopismena, hrvatska pisana kultura od svojega je početka tropismena. Hrvatski se jezik piše i tiska na latinici, glagoljici i ćirilici, često na istom prostoru, ponekad i za slične svrhe. Hrvatska ćirilica nije pretežno služila u liturgiji te je i hrvatski jezik njome pisan bliži živom govoru. Od *Povaljske listine*, natpisa na stećcima i isprava najviše se zadržala kao poslovno pismo u kancelarijama u Dubrovniku, kod domaćih feudalnih gospodara, i posebice na području slobodne komune Poljica kod Splita. U povijesti hrvatske pismenosti tim su pismom rano tiskane knjige, od *Dubrovačkog molitvenika* (1512.), preko protestantskih izdanja do bogate franjevačke nabožne književnosti. Glagoljaši su dobro poznavali ćirilicu, što je posvjedočeno u brojnim zapisima, u kojima se ogleđa i vještina pisara što upućuje da su je učili kao i glagoljicu. U franjevacu u Bosni i Hercegovini obaveza je mladih klerika bila poznavanje svih triju pisama.

Paleografski razvitak ćirilice na našem je prostoru poseban. Kao poslovno pismo hrvatska je ćirilica razvila neke paleografske oblike kakvih nema ćirilica u pisanoj kulturi drugih slavenskih (Bugara, Srba, Ukrajinaca, Rusa) i neslavenskih (Rumunja) narodâ koji su se njome služili kao jedinim pismom.

Uvod

U Sv. Petru u Šumi, među kamenjem porušenog južnoga zida benediktinskoga samostana, a zatim pavlinskoga samostana, pronađen je *Supetarski ulomak* iz XII. stoljeća, koji svjedoči o najzapadnijem rasprostranjenju rane hrvatske glagoljice, ali i ćirilice (zapadne, hrvatske ćirilice) na hrvatskom prostoru. Oba pisma na istom su kamenu uklesana u središnjoj Istri, u Sv. Petru u Šumi. Do Svetog Petra u Šumi doprla je i glagoljica i ćirilica u najranijem razdoblju njihova zajedničkoga utvrđivanja u našoj sredini, u XII. stoljeću. Spominjem to s ponosom jer sam rođen u tom mjestu u Istri. Došavši u Staroslavenski institut, dobio sam prvi zadatak — iz rukopisnog predloška za urednika prepisati i time posredno za tisak prirediti rukopis Gregora Čremošnika (1890.—1958.) *Srpska diplomatska minuskula*, da ga urednik može lakše lektorirati, redigirati i prirediti za objavu. Njegova kćerka predala je rukopis prof. Vladimiru Mošinu, a on ga je predao uredništvu časopisa »Slovo«. Rasprava je Gregora Čremošnika izašla u »Slovu« br. 13, godine 1963., a on je bio posvećeno 1100. uspomeni Solunske braće i 1100. godišnjici stvaranja slavenske pismenosti i književnosti. Ista je rasprava na njemačkom bila tiskana u časopisu *Wiener Archiv für Geschichte des Slaventums und Osteuropas* (1959.), a autor je umro prije nego je njemački (i hrvatski) tekst otisnut, te nije vidio korekture. Autorov tekst na hrvatskom jeziku bio je opširniji i donekle se razlikuje od njemačkoga teksta.¹ To sve pada u vrijeme kad sam upoznao obitelj Mandić, i svoju suprugu Veru; njezin otac Marijan skupljao je po Poljicima ćirilice-bosaničke dokumente i stare knjige; rukopisi su predani Arhivu JAZU, knjige su najvećim dijelom u knjižnici Staroslavenskog instituta. Velik broj ćirilčkih isprava pripao je meni i još uvijek se nalaze u mojoj zbirci. Ukupno preko 450 isprava. Uz jednu pergamenu, sve su na papiru.

Prilog pitanju o postanku ćirilice

Kad se tijekom 1985. slavila visoka godišnjica Metodove smrti (885.—1985.) koja je bila veliki jubilej i kršćanske pobožnosti i slavenske znanosti, napose one koja je bliska ekumenizmu — priredio sam *Žitja Konstantina Ćirila i Metodija*. Uz brojne neriješene zagonetke koje su vezane uz tekstove obaju žitja, ostala je otvorena zagonetna vijest iz 15. poglavlja *Metodova žitja*:

»Nakon toga odbacio je svaki nemir, a svoje je brige prepustio Bogu. Po-

---

¹ Gregor Čremošnik objavio je i niz bosanskih bosaničkih spomenika: *Bosanske i humske povelje srednjeg vijeka*, Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo, 1948., 1950.—1952.

najprije od svojih učenika izabere trojicu svećenika vještih brzopisaca, i za kratko vrijeme prevede sve knjige Pisma potpuno, osim Makabejaca, i to s grčkoga jezika na slavenski — za šest mjeseci, počevši od ožujka (marta) do dvadeset i šestoga dana listopada (oktobra) mjeseca. Svršivši pak, dostojnu hvalu i slavu predade Bogu koji daje takvu blagodat (›milost‹) i uspjeh«.

To se dogodilo nakon što je Metod bio otišao u Carigrad, vjerojatno s Papinim znanjem, da bi se uspostavile prekinute veze nakon državnoga udara. U Žitju Metodijevu, u glavi 13., potanko je opisano kako je car Vasilije primio Metoda: »car ga primi s velikim počastima i s radošću i, pohvalivši njegovo naučavanje, zadrža od njegovih učenika, svećenika i đakona s knjigama.«² Je li u Carigradu raspravljano o prijevodu cjelokupne Biblije, i je li među Metodovim suradnicima u Carigradu bilo i *tahigrafa*, brzopisaca, ili ih je tek u Moravskoj trebalo podučiti i osposobiti za taj složen posao, ne znamo. A ni Metodovi učenici koji su ostali u Carigradu, sigurno nisu bili besposleni u poslovima široko zasnovane misije. Žitje svjedoči: da bi Slavenškoj crkvi priskrbio cjelovit prijevod *Biblije*, Metod je uzeo tri skoropisca: u ćiriličkim spomenicima piše dva skoropisca jer je ćirilički prijepis prepisan s glagoljskog izvornika pri čemu je došlo do zamjene slova *v* s brojnom vrijednošću 3, a što je prepisivač zapisao prema ćiriličkoj brojnoj vrijednosti, ali ne brojem, nego riječima: *dva*. Slična je i pogreška s mjesecima — ćirilički prijepisi govore da je velik posao prevođenja trajao *šest* mjeseci — od ožujka do listopada — ali taj vremenski odsjek traje osam mjeseci; glagoljsko »dzelo« ima u glagoljici brojnu vrijednost *osam*, u ćirilici *šest*. U osam mjeseci, a ne u šest, uz pomoć brzopisaca (»skoropisaca«) sveti Metod preveo je *Bibliju*, osim *Makabejskih knjiga*, i onoga što je s bratom Ćirilom preveo prije.³ Zanimalo me ne samo kakvoga su obrazovanja bili skoropisci nego i kojim su se pomoćnim pismom služili. Glagoljicom? Ili možda kombinacijom glagoljice i ćirilice, tj. grčkoga pisma, s potrebnim slovima iz glagoljice? Skoropisac je onaj koji brzo piše, a da bi brzo pisao mora imati prikladno pismo, sa slovima koji nemaju previše nepovezanih poteza. Glagoljica nije bila takvo pismo. Koje je to brzo pismo, ili pismo za brzo pisanje »konceptata« koji će se kasnije prepisati uobičajenim pismom? Padalo mi je na pamet nije li to neko posebno pismo, nekako između glagoljice kakvu je on sastavio i brzopisnoga grčkoga pisma, iz kojega će se razviti drugo slavensko pismo — ćirilica, kakva će se kasnije razviti i proširiti na bugarskom dvoru, u Preslavu, a zatim prijeći i preko granica Borisove Bugarske, među slavenski svijet koji je bio pod utjecajem Carigrad-

---

² *Žitja Konstantina Ćirila i Metodija i druga vrela*, preveo i protumačio Josip Bratulić, Zagreb, 1985., str. 113–114.

³ Nav. djelo, str. 115. i bilješke na istoj stranici.

ske crkve i pravoslavlja. Skoropisci (»tahigrafi«) su, naime, 885. zajedno s učenicima otjerani iz Moravske i iz Panonije. Došli su na bugarski dvor, a tamo je i prije dolaska učenika Svete braće bilo uvriježeno grčko pismo u državnim i crkvenim poslovima, a pismo koje se u tom ranom razdoblju slavenske pismenosti utvrdilo u Bugarskoj, a kasnije u pravoslavnom slavenstvu, ali i među Hrvatima, danas zovemo *ćirilica*. O tome postoji i neposredno svjedočanstvo.

U *Vatikanskom palimpsestu*, koji je pronađen 1982., te zatim opisan i kritički izdan, čita se novonapisan grčki tekst s prijelaza iz XII.—XIII. stoljeća, a ispod tog teksta otkriven je djelomično sastrugan staroslavenški (»starobl'garski«) tekst izbornoga evanđelja, s odlikama staroga ćiriličkoga pisma iz X. stoljeća. Na četiri su mjesta vidljivi tragovi glagoljice, koja je prisutna i na marginama. Posebice je zanimljiv leksik u molitvi *Očenaša* (Luk 6, 9—13). To je nova, do sada nepoznata redakcija: umjesto *hlěbъ našъ nasъšъbni*, stoji *hlěbъ našъ epiusii daždъ namъ dъnesъ*. Očito grčki cenzori, ili njihovi sljedbenici, stari tekst, s pridjevom, upravo participom *nasъšъbni*, nisu razumjeli, ili nisu htjeli prihvatiti poruku Svete braće o Kristovu prisustvu među nama, te su grčku riječ *epiusion* (τόν ἄρτον ἐπιούσιον) zamijenili za starije, i općeprihvaćeno, *nasъšъbni*.⁴ S tom je riječi već u kanonskim tekstovima došlo do više varijanata. U Assemanijevu izbornom evanđelju piše: *hlěbъ našъ nasъšъbny daždъ namъ dъnesъ*. U Zografskom evanđelju na tom je mjestu: *hlěbъ našъ nadъnevъny*. U Marijinskom: *hlěbъ našъ nastavъšaago dъne, daždъ namъ dъnesъ*. Možda je promjenu riječi *nasъšъbni* prouzročio glagol *nasočiti* koji znači lagati (latinski: *calumniari*)? Da je riječ *nasъšъbni* bila među poštivateljima Svete braće veoma važna, svjedoči i to da je izraz *Otče naš iže jesi na nebesi*, kako su molili i naši glagoljaši, okrenut u kasnijim ruskim redakcijama u *Otče naš, sъšъbni na nebesěhъ* te je tako naglašen paralelizam: *Otče naš sъšъbni na nebeseh* i drugi dio molitve *Hlěbъ našъ nasъšъbny*.⁵

---

⁴ Kr'stanov—Totomanova—Dobrev, *Vatikansko evanġelie, Starobl'garski kirilovski aprakos ot X. V. v palimpsesten kodeks Vat. Gr. 2502.*, Sofija, 1996. Vidjeti sažetak kritičkog izdanja palimpsesta u *Kirilo-Methodievskoj enciklopediji*, IV, 634—640, Sofija, 2003. O staroslavenskom tekstu *Očenaša* pogledati moj tekst *Jezik hrvatske književnosti i Biblija*, u zborniku *Biblija — knjiga Mediterana par excellence*, Split, 2010., str. 609—615, posebno str. 614.

⁵ Vidi Račkijevo izdanje *Assemanijeva evanġelja*, Zagreb, 1865., str. 99.

Glagoljičko i ćiriličko pismo u hrvatskoj filološkoj znanosti u XIX. stoljeću

Vrlo je važno poznavati procese u XIX. stoljeću kad nastaje nacionalna znanost o našim pismima: latinici, ćirilici, glagoljici. Udžbenik za čitanje glagoljičkih i ćiriličkih slova napisao je Ivan Berčić (*Bukvar staroslovenskog jezika glagolskimi pismeni za čitanje crkvenih knjig*, u zlatnom Pragu, 1860.) koji je poslužio bogoslovima u Zadru za učenje staroslavenskoga jezika i za čitanje starih tekstova, ali se širio i među đacima franjevačkih gimnazija i među ljubiteljima glagoljice. Dodatak *Bukvaru* je privezana knjižica, tiskana litografskim postupkom u Pragu 1863. koja donosi uzorke glagoljskoga i ćiriličkoga pisma, s prikazom glagoljske i ćiriličke (»bosanske«) azbuke, također kurzivne: »u Bosni, u Splitskih Poljicah, u Dubrovniku«, str. 55–84).

Glagoljsku dionicu slavenske paleografije pisali su naši stručnjaci, Franjo Rački na hrvatskom jeziku (*Pismo slovjensko*, Zagreb) i Vatroslav Jagić na ruskom, u okviru velikoga projekta *Enciklopedije slavenske filologije* (3. svezak, *Grafika u Slavjan*, 3. dio – I. V. Jagić, *Glagoličeskoe pis'mo*, Sankt-peterburg, 1911.). Josip Vajs, Čeh koji se posve priklonio našim glagoljašima, napisao je na češkom jeziku uzornu glagoljsku paleografiju (*Rukověť hlaholské paleografie*, Prag, 1932.). Na ruskoj strani više je paleografa koji su analizirali i razvoj ćirilice, posebice na južnoslavenskom području, ali je ruskim paleografima bila zanimljiva i glagoljica. Tako je veliki album glagoljskoga pisma objavio N. Karinski (*Obrazy glagolicy*, S. Petersburg, 1908.). Posmrtno je, kao rukopis, izdana *Slavjanskaja paleografija* S. M. Kuljbakina. Uz kraći tekst o pojavi azbuke u Slavena (53–86), autor je glagoljici posvetio posebnu pozornost (3. *Istorija glagoličeskago pis'ma*, 87–162), ćirilici tek nekoliko stranica (163–165).⁶ I glagoljskom i ćirilskom paleografijom bavila se i Thorvi Echart, počevši od poticajne radnje *Napomene o grafičkoj strukturi glagoljice*⁷, a zatim i odličnoj paleografskoj studiji o glagoljici i ćirilici.⁸ Posmrtno je objavljena Mošinova *Slovenska paleografija*. Vladimir Mošin, kao direktor Historijskoga arhiva JAZU, održavao je tečaj ćirilске paleografije u knjižnici Arhiva JAZU. Uz paleografski razvitak ćiriličkoga pisma u slavenskim pravoslavnim narodima posebnu je pozornost posvećivao materijalima za pisanje (pergamena, papir, crnilo, ukrasi,

---

⁶ S. M. Kuljbakin, *Slavjanskaja paleografija*, Beograd, 2008.

⁷ Thorvi Ekhard, *Napomene o grafičkoj strukturi glagoljice*, Radovi Staroslavenskog instituta 2, 1955.

⁸ Thorvi Ekhard, *Azbuka. Versuch einer Einführung in das Studium der slavischen Paläographie*, Köln: Böhlau, 1989.

posebice vodeni znakovi). Naravno, bilo je i riječi o hrvatskoj ćirilici, posebice »poljičici«. Slična je predavanja održavao u Narodnoj biblioteci u Beogradu, i zatim do smrti u Skopju. U Skopju je izašao i njegov *Album ćirilčkoga pisma* i spomenuta paleografija, na temelju rukopisnih bilježaka koje je sredio Sotir Golubovski.⁹ Izdao je važan poljički rukopis konstitucija splitskih nadbiskupa Sforze Ponzonija i Stjepana Cosmija.¹⁰ Uz mnoge temeljne studije za naše razmatranje od posebne je važnosti njegova rasprava *Još o Hrabru, slavenskim azbukama i azbučnim molitvama*.¹¹ Opsežnu je ćirilsku paleografiju napisao Petar Đorđić, naslovivši je *Istorija srpske ćirilice*. U zapadnoj ćirilici, bosančici, on ne vidi neke posebnosti i različitosti u općem razvoju ćirilice, napose srpske.¹²

O zapadnoj ćirilici, bosančici, temeljne je obavijesti pružio Ćiro Truhelka u nekoliko rasprava, a izdao je tiskom i zbornik isprava iz Dubrovačkoga arhiva.¹³ Posebice se poljičkim tipom ćirilice bavila Benedikta Zelić-Bučan te je o tipovima toga pisma napisala monografiju.¹⁴ Svima je bio ideal pratiti razvitak naših pisama onako temeljito kako su paleografi pratili i opisali latinsko i grčko pismo kroz duga stoljeća u različitim sredinama. Latinska i grčka paleografija, smatrali su, idealni su modeli i za slavensku paleografiju. Ponekad europske paleografije idu pod ruku, ponekad ispod ruke izmiču: materijal je jednih, drugih i trećih pisama isti — kamen, pergamena, papir, ali procesi u slavenskom svijetu mnogo su složeniji, a i uvriježenost pisma u samostane, dvorove, kancelarije nikako nije identičan u europskim sredinama i u slavenskom svijetu.

U predgovoru svojoj znamenitoj knjizi *Acta croatica — Listine hrvatske*

---

⁹ Vladimir Mošin, *Slovenska paleografija*, Skopje, 2000.

¹⁰ Vladimir Mošin, Poljičke konstitucije iz 1620. i 1688. godine, *Radovi Staroslavenskog instituta* 1, Zagreb, 1952. Zajedno sa S. Traljićem izvršio je i objavio popis ćirilskih isprava i pisama u Arhivu JAZU, među kojima je i velik broj na bosančici — poljičke isprave, isprave iz Krajine, Kukuljevićeva, Radauševa ostavština, *Starine* 46, Zagreb, 1956., str. 97–144. Obojica su objavili ćirilске spomenike u Bosni i Hercegovini, *Naše starine*, Sarajevo, 1959. Opisao je brojne javne zbirke ćirilčkih rukopisa u Hrvatskoj (NSK, Muzej Srba u Hrvatskoj), Sloveniji, Bosni i Hercegovini, Srbiji, Kosovu, i posebice u Makedoniji.

¹¹ Vladimir Mošin, *Još o Hrabru, slavenskim azbukama i azbučnim molitvama*, *Slovo — Časopis Staroslavenskog instituta* 22, Zagreb, 1973., 5–71.

¹² Petar Đorđić, *Istorija srpske ćirilice*, Beograd, 1971., posebice str. 171–175.

¹³ Ćiro Truhelka, *Bosančica. Prinos bosanskoj paleografiji*, Sarajevo, 1889. Izdani tekstovi: *Tursko-slovenski spomenici dubrovačke arhive*, sa 19 faksimila, Sarajevo, 1911. U toj knjizi dokumenti su tiskani starom (»crkvenom«) ćirilicom. Kasnije su lijevana slova koja oponašaju rukopisnu bosančicu.

¹⁴ Benedikta Zelić-Bučan, *Bosančica u srednjoj Dalmaciji*, Split, 1961. Drugo izdanje: *Bosančica ili hrvatska ćirilica u srednjoj Dalmaciji*, Split, 2000.

Ivan Kukuljević Sakcinski već je 1863. o glagoljičkim i ćiriličkim ispravama (»listinama«) pisao ovako:

»Iz ovih listinah hrvatskih, što dosižu po izboru do konca 16. vieka, kojim su dodani i neki napisi, učimo se također da je kod Hrvata mnogo prije rimskoga ili latinskoga pisma, u običaju bilo staro-slavenko ili glagoljsko i grčko-slavenko ili ćirilsko pismo koje se još do sada kod pravih i čistih Hrvatah u dalmatinskih Poljicah, u Makarskoj i u turskoj Hrvatoj uzdržalo, dočim glagoljsko jedva još na otoku Krku i u nekih župah dalmatinskih živari.

Meni barem nije pošlo za rukom naći i jedne hrvatske listine pisane latini-com prije druge polovice 16. stoljetja, dočim je ćirilica, pokraj glagoljice, u porabi bila ne samo u Dubrovniku, nego kod istih najstarijih i najčistijih hrvatskih plemenah, kao što bijahu Šubići, Karinjani, Kukari, koja se u listinah jur za hrvatskih kraljeva spominju. U 16. vijeku prodrila je dapače daleko u sadašnju Hrvatsku, te su ju rabili, pokraj Keglevića i Šubića-Zrinskih, sudci županije zagrebačke, plemići turopoljski i napolu pomađarene porodice Kaštelanfi, Kerečenji itd.«¹⁵

Kad je Vatroslav Jagić po nalogu Hrvatske dvorske kancelarije, tj. Ivana Mažuranića, sastavio gramatiku i čitanku starohrvatskoga jezika (1862.), za savjet je pitao i Franju Račkoga. U pismu pita bi li u knjigu preuzeo i nekoliko tekstova koji su objavljeni u Miklošičevim *Monumenta serbica* (puni naslov: *Monumenta serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii*, Beč, 1858.) smatrajući da su neki spomenici zasigurno hrvatski, ili bar zajednički, hrvatski koliko i srpski, posebice za najstarije razdoblje povijesti narodâ i jezika:

»Ja ne znam kako Vi o tom sudite; gledeć na ime hrvatsko i srbsko, nećemo li morati može biti sve ove spomenike iz Monum. Serb. izostaviti? Ja mislim, i ne želeći raspravljati razliku u jeziku, da iz Mikloš. Monum. već iz filolol. gledišta nekoji spom. više k nam spadaju, nego li k istočnjakom; a zašto ne bi smjeli za volju potpunosti i pravi srb. spomenici u našu čitanku doći, da se barem vidi ta velika tobože razlika«.

Jagićeve *Priměri starohèrvatskoga jezika iz glagolskih i ćirilskih književnih starinah* — sastavljena za sedmi i osmi gimnazijalni razred (1864., dio pèrvi: *Uvod i priměri staroslovenki*; dio drugi 1866. — *Uvod i priměri starohèrvatski*) donose, naravno, i glagoljičke i ćirilčke tekstove. Jagić se odredio prema pismu, ali i prema jeziku. Za njega staroslavenski jezik »nestoji nad današnjimi narěčji podrětlom, nego samo dobom, a po međusobnom srodstvu čini zajedno s bratučedi od danas: bugarskim i slovenskim, zatim sa hèrvatskim ili sèrbskim i ruskim (velikim i malim) jezikom jednu, jugoistočnu polovicu, kojoj se opire druga sèverozapadna sa češkim, poljskim

---

¹⁵ Ivan Kukuljević Sakcinski, *Acta croatica* — *Listine hrvatske*, Zagreb, 1863., str. VI.

i lužičkosèrbskim«. ¹⁶ Deset godina prije izašao je u dva sveska *Cvètnik srbske slovesnosti. Čitanka za vyše gimnazie u Austriji* Jovana Subotića (Beč, 1853.), u kojoj su svoje mjesto našli i hrvatski tekstovi i pisci i prije narodnog preporoda, ali i nakon njega: Demeter, Mažuranić, Vraz, Preradović. Knjiga je tiskana predvukovskim pravopisom.

Kad sam obrađivao *Istarski razvod* kao književni i jezični tekst srednjovjekovne Istre, predložio sam nazive za glagoljicu s obzirom na upotrebu, a ne ugledajući se prvenstveno na oblik slova, jer je upotreba pisma snažno diktirala kojim će se njegovim oblicima neki tekst pisati. Glagoljičko pismo koje je najdulje i najtrajnije čuvalo tradicionalne oblike pisma nazvao sam *liturgijskim pismom* (Jagić ga prema terminologiji za ćirilicu naziva *ustavnim pismom*), jednako u glagoljici kao i u ćirilici (jedini sačuvani ćirilični spomenici jesu *Leipziški* i *Dubrovački ćirilički lekcionar*); slijedi knjižno pismo (za Jagića *poluustav*) koje ne čuva strogo stare oblike, ali ni stari jezik, jer se koristi za poslove izvan liturgije, a razlikuje se znatno od liturgijskog pisma, jer služi drugačijim oblicima života od liturgije i molitve, jer to pismo čitaju laici — kao pisari — prepisuju tim pismom književne, pravne i druge tekstove. Vrlo rani oblik takva pisma možemo prepoznati u nekim pojedinostima u *Misalu kneza Novaka*. Kad se kaže da su slova *Misala kneza Novaka* poslužila za prvotisak — to nije posve točno. Poslužio je tekst, ali slova *Misala kneza Novaka* jesu rani prijelaz od strogoga liturgijskog pisma prema knjižnom pismu. U glagoljici knjigâ napisanih tih pismom, kao i drugih dokumenata ima u izobilju, među knjigama pisanih bosančicom najljepši je primjer *Libro od mnozijekh razloga*: taj je zbornik raznolikih sadržaja prepisan s glagoljice na bosančicu. Isprave, prijepisi starih zakona i statuta, oporuke i razvodi pisani su poslovnim pismom (za Jagića to je *kurziv*). ¹⁷ To je ono pismo koje često zovemo kancelarijskim pismom ili kurzivnom glagoljicom, koja slijedi brzopisnost latinskoga pisma. No dok se u latinskom brzopisu vezuju slova u riječima, ni u glagoljici ni u ćirilici to nije općeprihvaćena praksa. Potezi pera oblikuju jedno pojedinačno slovo, pero se podiže i miče po papiru da bi se napisalo sljedeće slovo, koje najčešće nije vezano nikakvom vidljivom vezom — crtom, viticom ili potezom pera, osim nekoliko dvoslova ili troslova. U vlasti je pisara (notara) kako će vezivati slova u riječima, jer o tome je osobna praksa prepisivača bila jača od propisa, kojih i nije bilo, ili tradicije koja se nije utvrdila jer nije bilo središta iz kojega bi stizali poticaji ili odredbe.

---

¹⁶ Vatroslav Jagić, *Primèri starohèrvatskoga jezika iz glagolskihi cirilskih književnih starinah*. Zagreb, 1864.

¹⁷ Vatroslav Jagić, *Glagoličeskoe pis'mo*, poglavlje *Pojaolenie kurzivnago pis'ma v glagolicè*, str. 164–178.

Ćirilichko poslovno pismo u dokumentima objavljenim u XIX. i XX. stoljeću

Godine 1879. Šime Ljubić objavio je u *Starinama X.* nekoliko ćirilskih isprava, koje je sam prepisao u različitim arhivima, ili su za njega to drugi učinili, a neke su isprave bile u njegovu prijepisu, a neke i u vlasništvu.¹⁸ Sljedeće godine Rački je objavio devedesetak pisama (»dopisa«), koje su krajiški časnici, tj. vojni zapovjednici s hrvatske i turske strane međusobno razmjenjivali, a pisali ih ćirilicom. Ta je zbirka već ranije bila priređena za tisak. On je tekstove objavio u »građanskoj« ćirilici, ali s osobitim slovima kojih građanska ćirilica nema, a koja su potrebna za bolje razumijevanje jezika i paleografskih posebnosti. Rački, u predgovu prvoj skupini objavljenih tekstova, poželio je da se hrvatski filolozi pozabave tim tekstovima, jer jezik tih tekstova pokazuje pučke osobine izričaja više nego drugi tekstovi koji se vezuju za tradiciju, uostalom, oni su bliski svakodnevnom životu te odražavaju svakodnevnicu i njezine probleme: u pismu, jeziku, leksiku i stilistici. Sljedeće godine Rački je objavio još par desetaka *dopisa*, te ih je ukupno objavljeno 154. Izdajući ta pisma, pisana narodnim jezikom i ćirilicom, označio je one kojima, nadao se, mogu biti zanimljiva:

»Ovom zbirkom okoristit će se ponajprije svaki koji se našim jezikom zanima. Dopisi pisani su čistim pučkim jezikom, kako ga je govorio sam pisac. Naš se jezik u tih dopisih prikazuje u svih osebinah svojih, kakovimi se on isticao u Bosni i u Hrvatskoj krajini u XVI. i XVII. vijeku. Odjeven je pako tuj većinom u cirilicu bosansku, kojom se pisac služio onako kako je umio, i pisao kako je riječ izgovarao. S toga su i pravopisni pojavi u tih dopisih dosta zanimivi«

Ti dopisi mogu zanimati i povjesničare, jer u njima ima građe koje nema u drugim izvorima:

»Ali ni povjestniku ne će biti ova zbirka bez koristi. Ostali nam izvori pripovijedaju o ratovih i bitkah, o provalah i krvavih razbojištih na bosansko-hrvatskoj granici. U tih nam se pako dopisih prikazuju posljedice onih sukoba i sražaja; jer se ponajviše govori u njih o robovih i sužnjevih koji su tada dopali ruku pobjeditelja radilo se o njihovu oslobođenju. Tijem se baca njeko svjetlo i na kulturne odnošaje tih zemalja u ono doba«.

Dalje: »Takovih dopisa bit će još na stotine što u javnih što u skromnih zbirkah«.¹⁹ Riječi kojima se jezik u brojnim pismima iz tog vremena karakteriziraju slični su onim odlikama koje je Rački označio: »dopisi (tj. pisma,

---

¹⁸ Šime Ljubić, Rukoviet jugoslavenskih listina, *Starine X*, 1878., str. 1–43.

¹⁹ Franjo Rački, Dopisi između krajiških turskih i hrvatskih časnika, *Starine XI*, 1879., str. 76–152; citati sa str. 76, 77; XII, 1880., str. 1–41, ukupno 154 dopisa.

op. moja, J. B.!) pisani su čistim pučkim jezikom, kako ga je govorio sam pisac«. A kakav bi i mogao biti jezik ljudi koji drugi i drugačiji jezik ne poznaju, nisu klerici, nisu stranci priučeni našem jeziku. Taj i takav jezik dobro bi bilo zvati poslovnim jezikom. Danas je poslovni jezik — posebni jezik kojim se služe poslovni ljudi u svojem krugu u obavljanju najrazličitijih poslova. Obično se on odlikuje stručnom terminologijom. U vremenu o kojem govorimo on je opći jezik pismenih ljudi kojim se dopisuju i rješavaju pitanja raznovrsne naravi. Njime nisu pisani književni tekstovi, njime se poruka ne skriva u metaforici, čak ni u pučkoj poslovi, nego najkraće, najjasnije i najjednostavnije iskazuje ono što pošiljalac saopćava primatelju pisma-dopisa.

Rački je 1881. objavio reprezentativnu ćiriličnu listinu napisanu starim pismom i jezikom: bila je to znamenita *Povaljska listina* koju je dobio s Brača i koju je također objavio u *Starinama* te ukazao na posebnost njezina ćiriličkoga pisma u hrvatskoj tradiciji. Rački piše koliko je zapadna ćirilica, tj. slavensko-grčko pismo, prisutna i na našem hrvatskom prostoru, te zato važna u kontekstu hrvatske pisane kulture; i hrvatsko je područje prostor njezina postojanja: ta je isprava pisana hrvatskim jezikom i hrvatskim pismom.²⁰ U tumačenju prostiranja glagoljice i ćirilice on ipak čini neke nejasne ustupke susjednim područjima, uvlačeći u raspravljanje pojam davne granice između država i kneževina:

»Ova je isprava znamenita i s toga, što je pisana kanonikom prvostolne crkve spljetske, pisana na zemljištu neprieporno hrvatskom, i pisana za samostan reda crkve katoličke, pak pisana pismom koje je inače običnije bilo u istočnoj polovici našega naroda, u zemljah istočne crkve. Odavle se vidi, da je i na zemljištu hrvatskom u starije doba upotrebljavano bilo cirilsko, kano što i glagolsko pismo (...) Mi bismo si taj pojav tiem protumačili, što su oni predjeli stajali u ono doba na granicah hrvatskih i srbskih državnih tvorba; a zna se da je u srbskih zemljah istočna crkva i pismo cirilsko, u hrvatskih pako zapadna crkva i glagolsko pismo prevagu imalo«.²¹

Kao da mu je bilo teško reći da je ćirilica bila prisutna na širokom prostranstvu po Hrvatskoj, i blizu i daleko od srpskih zemalja. Zašto toliko nepotrebnih obzirnosti s obzirom da su ta dva naroda, Hrvati i Srbi, smatrani tada jednim narodom u dva plemena, obično nazivani i »naši narodi«, a dvije crkve i katolička i pravoslavna kršćanske su crkve. Kao što je prije toga našim znanstvenicima bilo nelagodno kad se kod nas našlo »oble«

---

²⁰ Franjo Rački, Najstarija hrvatska cirilicom pisana listina, *Starine* XIII, 1881., str. 197–210.

²¹ Isto, str. 199.

glagoljice, koja se do tada zvala bugarskom.²² Kad se pronašlo stare ćirilice, tražila se granica Hrvatske sa Srbijom. Unatoč tomu, ni s tim ustupcima Rački nije bio omiljen među srpskim političarima i povjesničarima svojega vremena — ne samo zbog ćirilice, a slično i biskup Strossmayer.

Golem je broj ćiriličkih isprava u svojim znanstvenim radovima i knjigama izdao Radoslav Lopašić. U knjigama *Karlovac* (1879.), *Bihać i Bihaćka krajina* (1890.), *Oko Kupe i Korane* (1895.). Rasprave u »Starinama« također pokazuju njegov interes za poslovno pismo i poslovni jezik: desetak isprava s priloženim dokumentima i ispravama; posebice valja istaknuti *Spomenike Tržačkih Frankopana*.²³ Od iznimnoga su značenja njegove dragocjene tri knjige dokumenata pod zajedničkim naslovom: *Spomenici Hrvatske krajine* (I. — 1884., II. — 1885., III. — 1889.); dokumenti su prepisani iz Ratnoga ministarstva Austrije (Beč), ali i drugih arhiva Monarhije (Graz, Beč, Ljubljana). Nažalost, povremenom izlučivanju i uništavanju povijesne građe, »manje važnih dokumenata«, posebice pisanih hrvatskim jezikom, za arhivare na nepoznatom pismu, glagoljici ili ćirilici, prorijeđena je dragocjena povijesna građa. Slijedila je još i Lopašićeva knjiga *Hrvatski urbari — Urbaria lingua croatica conscripta*, I. — 1895., drugi svezak nije izašao).

U Glasniku Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini Ibrahim beg Deferdarović obradio je i izdao vrijednu zbirku ćiriličkih isprava, tiskanih posebnim ćiriličkim pismom kakvo je upotrebljavano u izdanjima Zemaljskog muzeja u Sarajevu: *Stare listine porodice Rusulbegović*.²⁴ Za razliku od drugih zbirka, u kojima su sačuvana pisma koja su pisali tursko-osmanski zapovjednici hrvatskim zapovjednicima na granici, u ovoj su zbirci pretežno dopisi kršćana tuskim zapovjednicima. U svemu 19 pisama. Među njima je pismo vladike Save crnogorskoga i Stefana metropolite Hercegovine i Zahumlja koji se tuže na teške namete, nekoliko pisama vojvode Vukadina Vukovića i kneza Tomaša, jedno pismo »raje svakolike« s potpisima i ostalih nepotpisanih, tj. ono nepotpisano »i ostalo sve i malo i veliko«. Jedno je pismo pisao tufekčija Vuko Povu (vjerojatno Povoux) iz Vrancije (Francuske) u ime starca koji se tuži paši, zabrinut za svoju kćerku koju napastvuje neki turski drznik, koji je i izdajnik i silnik. Pisma koja su bila pisana na talijanskom, imaju i svoj prijevod na ćiriličkom pismu.

U Jagićevu »Archivu« 1908. Aleksa Ivić objavio je nekoliko važnih ćirilskih isprava, koje svjedoče o dopisivanju među turskim i hrvatskim voj-

---

²² Josip Bratulić, *Obla ili bugarska glagoljica*, u zborniku *Odnosi Hrvata i Bugara od X. do XIX. stoljeća*, Zagreb, 2003., str. 9–19.

²³ *Starine JAZU* 25, 1892.

²⁴ *Ibrahim beg Deferdarović, Stare listine porodice Rusulbegović*, Sarajevo, 1897. separadni otisak.

nim zapovjednicima, koji su odlična vrela o prilikama u Hrvatskoj i Slavoniji u XVI. i XVII. stoljeću, kao i svjedočanstvo o jeziku i pismu, hrvatskoj bosančici.²⁵

Hrvatski feudalci Keglevići, Talovci, Zrinski, ali i neki niži vojni zapovjednici dopisivali su se međusobno i s protivnom stranom, o mnogim važnim stvarima, a dopisima su uređivali svoje odnose, zauzimali se za oslobađanje svojih zarobljenih kmetova i vojnika.

Tako je Antun Vrančić 1559. pisao Hasan-begu sandžaku Hatvanskom, moleći ga za milost za dvanaest svojih podanika, te kao što je ranije oslobodio teške globe jednoga kmeta, uzda se da će tako biti i s dvanaestoricom kmetova koji sada čekaju suđenje, te da će ih, u ime »susjedstva i srodnosti našega hrvatskoga roda koji nam je obojici drag«, osloboditi. Obojicu, naime, i Antuna Vrančića i Hasan-bega povezuje prirodno prijateljstvo »ponajviše zbog toga što smo bliski jer pripadamo hrvatskom narodu, u kojem se ponosim što sam i ja rođen, a iz njega je potekla i Vaša Velemožnost«. Čini se, po glasu uvodnih rečenica, da je Hasan-beg započeo dopisivanje, a Vrančić to dopisivanje spremno prihvatio. Pismo je sačuvano u latinskom prijevodu, ali zasigurno je bilo pisano hrvatskim jezikom, ćirilicom, s kojom su se dopisivali hrvatski vojni i civilni zapovjednici s turskim službenicima, na granici i na Porti. Hatvanski sandžak zasigurno nije znao latinski, niti je u svom taboru imao pisara / ćatu za latinska pisma.²⁶ Kad je pisao svome bratu Mihovilu u Trogir, da nepoželjne oči ne bi pročitale ono što je bilo namijenjeno znati samo bratu, služio se tajnopisom u kojem prevladavaju ćirilička slova, koja su se mogla čitati samo s pomoću »ključa« o kojem su se braća dogovorila.²⁷

U našim feudalnim kancelarijama postojali su pisari koji su bili zaduženi za dopisivanje. Ćiro Truhelka je u XIX. stoljeću i početkom XX. objavljivao njihove tekstove. Naša književni povjesničari i lingvisti nisu se na to previše obazirali. Početkom XX. stoljeća Emilij Laszowski priredio je veliku zbirku dokumenata, pisama, obveznica i ugovora iz kancelarija Zrinskih i Frankopana. Tu je zbirku poklonio Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti²⁸ što je sa zahvalnošću prihvaćeno na sjednici 26. listopada 1940. Građa je objavljena bez predgovora E. Laszowskoga 1950. godine u ediciji koja se bavi ekonomskom poviješću, a bila je namijenjena oni-

---

²⁵ Aleksa Ivić, *Neue cyrillische Urkunden aus den Wiener Archiven*, *Archiv für slavische Philologie* 1908., str. 205–214.

²⁶ *Hrvatski latinisti I*, PSHK 2, Zagreb, 1969., str. 636.

²⁷ D Sorić, M. Lončar, *Pismom protiv nepoželjnih čitatelja. Kodirane poruke Mihovila i Antuna Vrančića*, *Colloquia Maruliana XXII*, Split, 2013., str. 49–75.

²⁸ *Ljetopis HAZU* 54, 1941.–1943., Zagreb, 1943.

ma koji se bave kulturnom poviješću. Dokumentima od XV. st. do izumrća najsnažnijih feudalnih obitelji (1671.) prethodi predgovor Mije Mirkovića. Navedeno je, doduše, ime Emilija Laszowskoga kao priređivača zbirke, koji je zbirku poklonio Akademiji 1940. za objavljivanje, ali ne ime Stjepana Ivšića koji je pregledao rukopis i predložio da se tiska u izdanjima naše Akademije.²⁹ Omiške ćiriličke dokumente iz zbirke Baltazara Bogišića objavio je 1940. Aleksandar Slovjev.³⁰

Kad je Arhivom naše Akademije upravljao prof. Vladimir Mošin (1947. – 1959.), Marijan Mandić (»Mali Marijan«), moj tast, bio je pomoćni službenik u Akademiji. Donio je 1954. prepun kovčeg (ili košaru) rukopisa. Vladimir Mošin je sve to otkupio. U *Ćiriličkim rukopisima Jugoslavenske akademije* oni su kratko registrirani pod brojem 199. Ukupno je u tim *Spisima iz Tugara u Poljicima, XVIII. – XIX. vijeka* 29 jedinica.³¹ Oni su samo registrirani, ali ne i podrobno opisani jer je knjiga tada već bila spremna za tiskanje.

Dok su u srednjem vijeku notari, javni notari, pretežno bili svećenici, pravno obrazovani, koji su apostolskom (papinskom) ili carskom oblašću pisali dokumente javne vjere, kao što su oporuke, fundacionalne isprave, pa i trgovačke ugovore ili kupoprodajne ugovore, u kasnijim su stoljećima službu notara i kancelara obavljali i svjetovne osobe, *dijaci* (od *dijak* – *učenik*, od grčke riječi koja znači *pomoćnik*, *đakon*). Kad su svjetovne vlasti zabranile svećenicima notarsku službu, dopustile su im ipak manje zahtjevne poslove: pisanje oporuka, kupoprodajne isprave za zemlju, stoku i slično. U Poljicima je do sredine XIX. st. takva služba bila povjerena popovima-glagoljašima, koji su za malu naknadu pisali oporuke, nagodbe i slične tekstove, uvijek ćirilicom, koju su oni zvali *glagoljicom*, ili pak *hrvatskim pismom*. Na Krku su pak latiničko pismo, kojim su bili tiskani lekcionari na narodnom jeziku (Bandulavić), s kojih su i glagoljaši čitali puku, zvali *šća-*

---

²⁹ Emilij Laszowski, *Građa za gospodarski povijest Hrvatske u XVI. i XVII. stoljeću. Izbor isprava velikih feuda Zrinskih i Frankopana*. Zagreb, 1951.

³⁰ A. Solovjev, *Bogišićeva zbirka Omiških isprava XVI–XVII. veka*, Spomenik XCIII, Beograd, 1940.

³¹ Vladimir Mošin, *Ćirilički rukopisi Jugoslavenske akademije, I. dio. Opis rukopisa*, Zagreb, 1955., str. 250–251. Druge godine, za vrijeme godišnjeg odmora u Poljicima, i opet je obilazio kuće u Tugarima i skupljao pisanu građu te donio veći broj isprava, oko četiri stotine isprava u Arhiv JAZU, ali tada je u Arhivu JAZU bio prof. Vjekoslav Štefanić, koji je prebirući po tim spisima »Malog Marijana« zapitao: »Marijane, ma gdje si to pokrao?« Marijana je to pitanje toliko povrijedilo te je uvrijeđen i ponižen napustio kancelariju i odnio rukopise kući, a nije ih više nikome ni nudio. Tako su pripale meni. Među tim poljičkim ispravama jedna je na pergameni, iz 1543. godine. Isprava na pergameni u Poljicima, – ako ih je nekad bilo, nisu se sačuvale – a ova je ispisana na vrlo lijepoj poljičici.

vetansko pismo. Lekcionar latinicom nazivao se, naime, »šćavet«, pa tako i to pismo, odnosno njegova slova. U kancelarijama Frankopana i Zrinskih dijaci su pisali na sva tri pisma, na latinici, glagoljici, a po potrebi i ćirilici. Dijaci su za vrijeme mira i za vrijeme rata bili u neposrednoj službi svojih gospodara. Družili su se s gospodarom, ali i s vojnicima za vrijeme nesigurnih odmora. Za te su vojnike smišljali junačke pjesme, ali pjevali su i frivolne zabavne pjesme, kakve je zabilježio i Fran Krsto Frankopan te ih nazvao *Dijačke junačke*. Malo nam, na prvi susret s tim pjesmama, može biti zazorno i čudno, i pomalo smiješno, takve pjesme nazivati dijačke junačke: kakvi su to junaci — on ih tako naziva — kojima je jedino »junaštvo« zavodjenje ženskih srdaca. No riječ *junak* i *dijak* ne znači ništa drugo nego *mladić* i *pisar*. *Dijačke* znači pjesme pisara iz kancelarija, a *junak* mlad čovjek, mladić. Mladi čovjek je u starom našem jeziku »jun«. Od toga i riječ »junac«. Kad je »junak« postao star, napustile su ga ludosti, a s njima i pjesme, a ni u rat više nije išao. Išli su mladi.

Kancelarije su se dopisivale trima pismima: latinicom, glagoljicom i ćirilicom iliti bosančicom. U sačuvanom prijepisu pjesama Katarine Zrinske, dragocjenom rukopisu koji je dosad neobjavljen, postoji na prvom listu rukopisa zapis Pavla Jurjevića, pavlina iz Svetica (ili možda iz Kamenskog), u kojem je on oko 1710. prekrasnom knjižnom ćirilskom kurzivom (različitom od standardnoga poslovnoga ćirilskog pisma) zapisao da je knjigu dobio od gospođe Sidonije Peranske.³² Ono što je posebice interesantno jest da njegova bosančica slijedi latinički slovopis. U rukopisnoj knjizi Katarine Zrinske ima i njemačkih, latinskih i hrvatskih pjesama, koje je prepisivao Franjo Delišimunović, prije toga Jelačić, koji je oženio posljednju Delišimunovićku, groficu Sidoniju, u čijem je posjedu bio rukopis pjesama Katarine Zrinske, koji je ispisao neki nepoznati pisar; neispisane listove ispisao je Franjo Delišimunović latinicom. I on se, kao general carske vojske, dopisivao sa strankama bosančicom. Bio je u sukobu s kostajničkim krajišnjicima, Vlasima, koji su ga tužili banu Ivanu Palfiju. Do sudskoga spora nije došlo, jer je umro prije nego se rasprava održala. U vojnim kancelarijama pisari su bili osposobljeni da pišu latinicom, običnom i goticom, ali i ćirilicom. Hrvatska su se pisma prepisivala, najčešće s ćirilice na latinicu. Početak pisma: od mene, od nas — zatim ime i prezime i pozdrav. Turski vojni zapovjednici, begovi, često svoje pismo započinju riječima: *u ime Boga, Slava gospodinu Bogu, Bože pomози*. Vjerojatno su slično započinjala i pisma hrvatskih vojnih zapovjednika.

Pisari ili dijaci išli su zajedno sa svojim gospodarima na vojne pohode,

---

³² Knjiga je u međuvremenu izišla iz tiska: *Pjesme Ane Katarine Zrinske*, priredio Josip Bratulić, Matica hrvatska, Zagreb, 2014.

bili su blizu svojih gospodara, ali i vojnicima koje su zabavljali svojim pjesmama. Išli su u rat, u opasne sukobe, a sa sobom su nosili »divit i hartiju« na bosanskoj strani, a na našoj strani tintu i papir da mogu pisati s ratišta, jer je i pisanje bio jedan od načina postizanja mira. A i rat se vodio da bi se postigao kakav-takav trajniji mir.

Jezik dopisa i hrvatskih i turskih vojnih zapovjednika poslovni je jezik. Ne koristi se metaforama ni stilskim figurama. Rečenice u tim dopisima jesu kratke i jasne jer je poruka važnija od bilo kakva ukrasa. Iz tih pisama zrači briga za unesrećene, za zarobljenike, uznike. Iz nekih pisama očitava se i briga za otete konje, miljenike svojih gospodara.

Glagoljaši su na cijelom prostoru na kojem su djelovali znali čitati (neki i pisati) jednako glagoljicu kao i hrvatsku ćirilicu: pokazuju to jednako *Povaljska listina* i *Povaljski prag* na Braču, fragment s ćiriličkim i glagoljičkim slovima iz Sv. Petra u Šumi, zapis popa Šimuna Grebla iz Roča, zapis glagoljaša Gašpara Vnučića u njegovu molitveniku (1568.), a posebice je zanimljiv zapis skromnoga pismenoga seljaka, Franića Vodarića Cresanina, »naravi težaške kopaške« u njegovu latiničkom prijepisu prikazanja *Muke* (XVII./XVIII. st.): na više je mjesta u rukopisu pisao i glagoljicom i bosančicom. Na kraju knjige, igrajući se na stranicama koje su preostale, uz crtež Krista na križu zapisao je latinske stihove — bosančicom! »O kruž miki čerta saluš / O kruž refugium meum / O kruže est kvam miki senper adoro / Kruž domini sit senper mekum«. A zatim slijedi latinicom posebna zabilješka, na hrvatskom: »Krix Isussov yest bil dug 14 nogh a širok 7 nogh«. ³³

Hrvatska pisana kultura jednako je tropismena kao i trojezična. K tome trodijalektalna, trogovorna je s obzirom na stari jat — Preobilje koje nam ne smije biti teret nego bogatstvo.

Хорватская кириллица как деловое письмо

Резюме

Среди многочисленных вопросов о началах миссии Святых братьев возник и спорный вопрос о первенстве двух славянских писем — глаголицы и кириллицы. Хотя оправданно преобладало мнение, что первым славянским письмом была глаголица, о чем существуют многочисленные доказательства, памятники самой древней славянской письменности сохранены на обоих письмах. Автор считает, что кириллица, т.е. гре-

---

³³ О тој тематичи више види: Anica Nazor, Prožimanje glagoljice i ćirilice na hrvatskom prostoru, *Hrvatska i Europa II., Srednji vijek i renesansa*, Zagreb, 2000., str. 288.—297.

ческое письмо, приспособленное славянским звукам речи, образовано уже при жизни Мефодия, когда он выбрал трех скорописцев, которые перевели весь библейский корпус. Для того чтобы скорописцы смогли успешно совершить свое дело, они должны были выбрать письмо, на котором следовало записывать библейские тексты по диктанту святого Мефодия. Это могло быть только греческое письмо. Когда же изгнанные ученики Мефодия прибыли на болгарский двор, болгарский князь Борис выбрал из двух писем то, которое ему было ближе. В ранней болгарской письменности очень сильным было присутствие кириллического письма.

В отличие от других европейских народов и их письменной культуры, которая в основном была однописьменной, хорватская письменная культура с самого ее начала была трописьменной. Хорватский язык пишется и печатается на латинице, глаголице и кириллице, часто в одном и том же пространстве и для сходных целей.

Хорватская кириллица использована преимущественно в литургии, т.е. она не была связана с алтарем; это значит, что хорватский язык, записанный кириллицей, был в большей степени близок живой речи, а и ее палеографическое развитие в нашем пространстве было особым. С времен Повальской грамоты, надписей на стечках и документов она больше всего использована как деловое письмо в канцеляриях в Дубровнике, как письмо домашних феодальных властелинов, и, в частности, на территории свободной коммуны Полице недалеко от Сплита.

На этом письме рано были печатаны книги — от Дубровницкого молитвенника (1512.) через протестантские издания до богатой набожной литературы францисканцев. Глаголяши хорошо знали кириллицу, о чем свидетельствуют многочисленные записи, в которых проявляется умение писарей; этот факт указывает на то, что они кириллице учились так же, как и глаголице. Францисканцы в Боснии и Герцеговине были обязаны учиться всем трем письмам. Как деловое письмо хорватская кириллица развила некоторые палеографические формы, которых нет в письменной культуре славянских (болгар, сербов, украинцев, русских...) и неславянских народов (румын), для которых она была единственным письмом.

Ključne riječi: hrvatska ćirilica, glagoljica

Key words: Croatian cyrillic script, glagolitic script